

TILNING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMI,
QIYOSIY TIPOLOGIK IZLANISHLAR VA
ADABIYOTSHUNOSLIK MUAMMOLARI

MATERIALLAR TO‘PLAMI

XV

**O`ZBEKISTON REESPUBLIKASI OLIY TA`LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

**TILNING LEKSIK-SEMANTIK TIZIMI,
QIYOSIY TIPOLOGIK IZLANISHLAR VA
ADABIYOTSHUNOSLIK MUAMMOLARI**

MATERIALLAR TO`PLAMI

XV

**"Durdona" nashriyoti
Buxoro – 2025**

madaniy kodlarini aks ettiradi. Odamlar gapirish, yozish va o'zaro aloqada bo'lishda o'z madaniy tajribalarini namoyon etadilar.

Til orqali madaniy kodlar ko'pincha metaforalar va iboralar yordamida ifodalanadi. Masalan, ayrim millatlar "yashil" rangni baxt va umid ramzi deb bilishadi, boshqalar esa "qizil" rangni ehtiros va kuch bilan bog'laydi. Bu madaniy kodlar, asosan, til orqali avloddan-avlodga o'tadi.

Har bir til o'zining semantik tuzilishiga ega bo'lib, bu esa madaniy kodlarning qanday taqdim etilishini belgilaydi. Masalan, ayrim tillarda salomlashish shakllari boshqa tillarga qaraganda ko'proq formallikni yoki samimiyatni talab qiladi. Bu, o'z navbatida, madaniy kodlarning jamiyatda qanday qabul qilinishiga ta'sir qiladi.

San'at va adabiyotda madaniy kodlar ko'pincha simbolik tarzda ifodalanadi. Tasviriy san'atda ranglar, shakllar va kompozitsiyalar muayyan madaniy kodlarni aks ettiradi. Masalan, ma'lum bir madaniyatda tabiatning muayyan elementi (masalan, daraxt, suv, tog'lar) muayyan ma'no va qadriyatlarni anglatadi.

Xulosa. Lingvomadaniy kodlar til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi turli xil shakllar va ko'rinishlarga ega. Ular xalqning madaniyati, urf-odatlarini, an'analari va dunyoqarashini o'zida ifoda etadi. Lingvomadaniy kodlar maxsus turlariga qarab quyidagicha tasniflanadi:

Lingvomadaniy kodlarning turli xillari til orqali madaniyatning turli tomonlarini aks ettiradi. Ular madaniyatni nafaqat ifodalash, balki avlodlarga yetkazishda ham muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Ko'chiboyev M. (2015) Matn pragmatikasi. Samarqand-2015., 6-bet
2. Ilhomjonovna, J. O. (2024). HISSIYOTLARNING TIL VA TILSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 3(35), 151-154.
3. Jumayeva, O. (2024). Language and culture in linguistics. B development of pedagogical technologies in modern sciences (T. 3, Выпуск 4, cc. 142–145). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10908418>

4. Jumayeva, O. (2021). Linguistic Culture Expressing Happiness and Contentment in The English And Uzbek Languages. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 5(5).
5. Jumayeva, O. (2021). Ingliz va O'zbek lingvomadaniyatida "Happiness va Baxt konseptining" ifodalanishi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 5(5).
6. Jumayeva, Ozoda. "The implementation of the concept" happiness" in uzbek language." International Engineering Journal For Research & Development 6.TITFL (2021): 104-107.
<http://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1844>
7. Jumayeva, O. (2020). Expression of the lingua-cultural concept "happiness" in proverbs and phraseological units. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
8. Jumayeva, O. (2020). Language is a means of cognition and communication. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
9. Jumayeva, O. (2020). Expression of the lingua-cultural concept "happiness" in proverbs and phraseological units. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
10. Jumayeva, O. (2024). Language and culture in linguistics. Development of pedagogical technologies in modern sciences, 3(4), 142-145.
11. Maxamatova M. Tilshunosligimizda lingvomadaniy kodlarning o'rganilishi haqidagi mulohazalar. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor.2022. 229-bet.
12. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya (Darslik) - T. 2019. 7-bet.

DISKURS: KONTSEPTSIYA EVOLYUTSIYASI VA UNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Aziza Yunusova

Ingliz tilshunosligi kafedrası katta o'qituvchisi

Diskurs atamasi juda ko'p ma'noga ega bo'lib, fransuzcha diskurs, ingliz nutqi va lotincha diskurs (harakat, aylanish; suhbat) so'zlaridan kelib chiqqan. Umumiy ma'noda nutq adabiyotshunoslik va semiotika, sotsiologiya, mantiq, antropologiya va etnologiya,

tarixshunoslik va ilohiyotshunoslik, huquqshunoslik, tarjima nazariyasi va amaliyoti kabi turli ilmiy sohalarda o'rganiladigan til faoliyati jarayoni sifatida talqin etiladi. pedagogika, falsafa va tilshunoslik.

Nutqni lingvistik "hayot shakli" ga toraytirib, ko'plab filologlar bu murakkab hodisani bir vaqtning o'zida insonning ichki va tashqi dunyosi bilan bog'langan deb hisoblashadi. U ongda ham, ob'ektiv-sub'ektiv voqelikda ham mavjud. Nutq ko'pincha matnning ma'lum bir uslubi bilan belgilanadi, bu uni taqdim etish va foydalanish xususiyatlari bilan belgilanadi, masalan, hisobot, intervyu yoki ilmiy-ommabop ma'ruza. Tilshunoslikda "diskurs" atamasi hali ham til faoliyatining turli shakllarining stilistik jamoalarining sinonimi sifatida ishlatiladi: matnlar, nutq, jurnalistika va boshqalar.

Nutq tushunchasi, shuningdek, muloqot konteksti, ijtimoiy-madaniy omillar va kommunikativ maqsadlarga qarab shakllanadigan dinamik tuzilma sifatida qaraladi. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, nutq matn yoki nutq shakli bilan chegaralanib qolmay, balki imo-ishoralar, yuz ifodalari, vizual tasvirlar va hatto muloqotning fazoviy jihatlari kabi noverbal elementlarni o'z ichiga oladi. Bu bizga inson faoliyatining keng doirasini, jumladan, siyosiy bahslar, reklama kampaniyalari, san'at asarlari va kundalik muloqotlarni qamrab olish imkonini beradi. Shunday qilib, nutq nafaqat lingvistik tahlil ob'ekti, balki fanlararo tadqiqotning muhim vositasiga aylanadi.

20-asrning o'rtalarida, 1952-yilda amerikalik olim Z.Xarrisning "Diskurs tahlili" maqolasida "diskurs" atamasi birinchi marta lingvistik kontekstda qo'llanilgan. U nutqni nihoyatda sodda tarzda – gap hajmidan oshib ketadigan gaplar ketma-ketligi sifatida talqin qilgan. Faqat yigirma yil o'tgach, bu atama tilshunoslikda to'liq e'tirof etildi. Diskurs tahlili "matn lingvistikasi" tushunchasidan oldin paydo bo'lgan bo'lsa-da, uning ko'pgina g'oyalarini amalga oshirishga imkon bergan nutq tahlili edi.

Diskurs tahlili sohasidagi zamonaviy tadqiqotlar Z.Xarris ishiga qaraganda kamroq formalistik va ko'proq insonga yo'naltirilgan. Biroq, Xarris metodologiyasining ba'zi asosiy xususiyatlari saqlanib qolmoqda. Uning yondashuviga ko'ra, izchil nutqni tahlil qilish usuli tilning minimal ahamiyatli birliklari sifatida qaraladigan morfemalarning paydo bo'lish chastotasini tahlil qilishga asoslanadi. Bu usul formal bo'lib, alohida morfemalarning ma'nolariga bog'liq emas. U morfemalarning o'zi ma'nosi haqida yangi ma'lumot bermasa-

da, nutqda til grammatikasi qanday amalga oshishini aniqlash imkonini beradi: "Biz tavsiflovchi tilshunoslik doirasidan tashqariga chiqadigan muayyan matn haqida yangi ma'lumotlarni olishimiz mumkin".

Til ta'siri asrlar davomida ritorika, notiqlik, stilistika va adabiyotshunoslik doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, nutq tahlili ilmiy yo'nalish sifatida 20-asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Bu til fanini nutqni o'rganishdan "tozalash" uchun tilshunoslikdagi hukmron tendentsiya fonida sodir bo'ldi. F.de Sossyur tilshunoslikning haqiqiy ob'ekti til tizimidir, deb hisoblagan. Nutq tushunchasidan nutq kontseptsiyasiga o'tish Saussure tomonidan taklif qilingan til va nutqning an'anaviy qarama-qarshiligiga kattaroq narsani kiritishga urinish bilan bog'liq, ammo ayni paytda lingvistik o'rganish uchun ochiqdir.

60-yillarda fransuz tilshunoslik maktabi (E.Benveniste, P.Charo, M.Pechoux, P.Serio) matn va nutq tushunchalarini aniq ajratishni taklif qildi. P.Sharodo matnni "nutqning timsoli, vizual tasviri", nutqni esa janr o'ziga xosligi va kommunikativ vaziyatni o'z ichiga olgan jarayon sifatida ko'rgan. Uning ta'kidlashicha, "matn ko'plab nutqlar bilan kesishadi, ularning har biri ma'lum bir janrga tegishli va muayyan vaziyat bilan bog'liq".

1969 yilda M.Pechoux L.Altusserning mafkura haqidagi ta'limoti asosida nutq nazariyasini ishlab chiqdi. Pechouxning fikricha, nutq tilning shaffofligi orqasida yashiringan diskursiv va mafkuraviy shakllanishlarning murakkab birligidir.

"Diskurs" atamasining ommalashishi frantsuz strukturalistlari va poststrukturalistlarining M.Fuko, A.Greymas, J.Derrida, J.Kristeva kabi asarlari bilan bog'liq. Bu olimlar lingvistik xususiyatlar, stilistik xususiyatlar, mavzu va e'tiqod tizimlari va fikrlash usullari bilan belgilanadigan nutqning o'ziga xos turlarini o'rgandilar. Ular so'zlashuv uslubi nutqning mavzu doirasini va unga mos keladigan ijtimoiy institutlarni shakllantiradi deb taxmin qilishdi.

Shunday qilib, diskurs tushunchasi bugungi kunda tilshunoslikda va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarda muhim o'rinni egallaydi. U nutq jarayonlarini nafaqat lingvistik nuqtai nazardan, balki muloqotning ijtimoiy-madaniy, kognitiv va psixologik jihatlari bo'yicha ham tahlil qilish imkonini beradi. Diskurs tahlilining evolyutsiyasi davomida Z.Xarrisdan boshlab, strukturalizm, poststrukturalizm va fanlararo yondashuvlar nutqning turli qirralarini ochib berdi. M.Fuko, J.Derrida

va J.Kristeva kabi olimlarning tadqiqotlari diskursni faqatgina til hodisasi sifatida emas, balki ijtimoiy institutlar, mafkura va madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tuzilma sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi.

Bugungi kun tilshunosligida diskursni o'rganish faqat matn yoki lingvistik birliklar bilan chegaralanmaydi. Imo-ishoralar, vizual obrazlar, ijtimoiy kontekst va kommunikativ maqsadlar kabi ko'plab omillar ham tahlil doirasiga kiritiladi. Bu esa diskursni nafaqat ilmiy tadqiqot ob'ekti, balki real hayotdagi muloqot jarayonlarini tahlil qilish vositasiga aylantiradi.

Shu tariqa, diskurs tadqiqotlari faqat til tizimining ichki xususiyatlarini emas, balki tilning inson hayotidagi keng qamrovli o'rnini ham ochib beradi. Bu tadqiqotlar lingvistik nazariyani boyitish bilan birga, muloqot jarayonlarini chuqurroq anglash va uni amaliy sohalarda qo'llash uchun imkoniyat yaratadi. Diskursni o'rganish, shubhasiz, tilshunoslikning doimiy rivojlanishini ta'minlaydigan muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. https://ru.scribd.com/document/510299217/Article-Discourse-Analysis-Zelling-S-Harris-1952?utm_source=chatgpt.com
2. Yunusova A. Современные подходы к теории языковой личности и сущности дискурса. Центр Научных Публикаций (buxdu. Uz), 40 (40) //Центр Научных. – 2023.
3. Yunusova A. Lisoniy shaxs nazariyasi va diskurs mohiyatiga zamonaviy yondashuvlar //Центр Научных Публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 40. – №. 40.
4. Yunusova A. Speech acts in literary discourse //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2024. – Т. 46. – №. 46.
5. Yunusova, A. (2017). PEER EDITING IN MODERN WRITING. *Интернаука*, (12-2), 60-61.
6. Yunusova, A. (2023). Thinking, reading and writing critically. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 29(29).
7. Yunusova, A. (2023). COHERENCE AND COHESION IN ESSAY WRITING. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz)*, 30 (30).
8. Yunusova, A. A., & Abdullayeva, N. (2018). VISUAL AIDS FOR EFFECTIVE LECTURING. *Теория и практика современной науки*, (5 (35)), 42-46.

Abduqodirova Yulduz Safaraliyevna. Maqollarning jamiyat munosabatlarida aksiolingvistik tahlili	121
Nazarova Navbahor Ahrorovna. Ingliz va o'zbek tillarida antroponimlarning leksik-semantik tahlili	125
Saparova Mohigul Ramazonovna, Maftuna Ibodilloeva. Dealing with factors influencing the listening process	129
Артыков Азаматжон Холмуродович. Лингвистический эллипсис в английском языке: анализ типов и функций эллиптических предложений	132
Shukurova Madina Askarovna. Lexical transformations: an exploration of changes and adaptations in language	138
Usmonova Zarina Habibovna. The types of translation and their features in modern science fiction	141
Ruziyeva Nafisa Zarifovna. An in-depth analysis of euphemisms and the language of politics	145
Kodirova Holida Khayriddin kizi. Linguocultural features of translating false speech acts	147
Bobojonova Nargiza Jumaniyozovna. Linguocognitive analysis of the concept of vocative.....	151
Xayrullayeva Gulasal Farhodovna. Konseptual metafora dunyoni anglashdagi roli	155
Saidov X.Sh., Najmiyev M.M. Abbreviaturalar va ularning tilga ta'siri.....	158
Ruziyeva Nafisa Zarifovna. An in-depth analysis of euphemisms and the language of politics	163
Umurova Xushvaxt Hakimovna, Qahhorova Guli. Conducting foreign language classes through modern teaching methods	167
Yuldasheva Feruza Erkinovna. Understanding diverse cultures through politeness	170
Akhmedova Sarvinoz Hikmatovna, Islomova Bahora. The role of online tools in foreign language teaching	174
Kobilova Aziza Baxriddinovna, Rakhmatova Aziza. Brief overview of types of toponyms	177
Jumayeva Ozoda Ilhomjonovna. Zamonaviy tilshunoslikda lingvomadaniy kodlarning ahamiyati	180
Aziza Yunusova. Diskurs: kontseptsiya evolyutsiyasi va uning tilshunoslikdagi o'rni.....	183